

“КУЛЬТ РІДНОГО СЛОВА”: СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Сучасна школа та навчання мови – поняття невіддільні. Усе у школі починається з мови, усі шкільні знання, уміння, навички й компетентності формуються засобами слова. Витоки такого ставлення до мовного питання йдуть від усвідомлення ролі мови в утвердженні народу, нації, держави. Іван Огієнко доводив: “Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, сутність нашої свідомості” [4].

Формування майбутніх поколінь вимагає дбайливого ставлення до слова, урахування найкращих наукових надбань у цій галузі, вибору найефективніших методів та прийомів роботи над словом у початковій школі. Саме тому цілком умотивованим видається залучення до наукового аналізу педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського, чиї слова уже багато років поспіль слугують гаслом до навчання та праці у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії: “Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культури: культура Батьківщини, культура людини, культура книжки і культура рідного слова” [5, с. 338].

Джерельною основою цієї статті став розділ “Культ рідного слова” із книги В. Сухомлинського “Серце віддаю дітям”. Ми маємо на меті дослідити суть педагогічних поглядів та практичних порад видатного учителя щодо навчання мови, засвоєння краси слова, основ поетичної творчості.

Звернемося для початку до з’ясування змісту поняття “культ”. “Словник іншомовних слів” О. Мельничука подає походження цього слова так: “культ (від лат. cultus – поклоніння) 1. Зовнішній вияв поклоніння божеству; сукупність прийнятих у тій чи іншій релігії або релігійній течії обрядів, свят, ритуалів, звичаїв. 2. *Переносно* – сліпе поклоніння комусь або чомусь, безмірне звеличення якоїсь особи” [3]. “Великий тлумачний словник сучасної

української мови” пропонує дещо розширене тлумачення цього слова на сьогоденішньому зрізі української мови, а саме: “*переносно* Поклоніння кому-, чому-небудь, шанування когось, чогось” [1, с. 472]. Переконані, саме про шанування йдеться й у назві розділу “Культ рідного слова”. Варто сказати, що слово “культ” до назви повернулося завдяки зусиллям Ольги Сухомлинської, доньки великого педагога, яка упорядкувала сучасне видання книги. У радянський період редактори радили Василеві Сухомлинському інший варіант – “Рідне слово”, який ми зустрічаємо у 5-томному виданні “Вибрані твори”.

Шанування рідного слова, дбайливе щоденне піклування про українську мову, залучення усіх багатств мови до навчання і виховання учнів початкових класів – важливі завдання, які ставить Василь Сухомлинський перед учителями сучасної школи.

Зміст початкової освіти “ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави” [2].

Основою формування загальнолюдських духовних цінностей стає слово, знання різних його відтінків, яке передається від покоління до покоління, оскільки “гра відтінків, найтонших рисок емоційно-естетичного забарвлення слів ... є для нас, учителів українських шкіл, джерелом духовного багатства, яке ми покликані передати молодому поколінню” [5, с. 339].

Шлях до пізнання усіх значень слова, його відтінків та сполучуваності з іншими лексемами на уроках та в позакласній діяльності повинен захоплювати, бути розмаїтим, тоді інтерес до такої роботи не зникає, а результати – ґрунтовні знання та сформовані уміння та навички – міцно закріплюються.

В. Сухомлинський пропонує брати початок у методичній роботі над мовою від краси слова, внутрішньої (семантика слова) і зовнішньої (звучання слова). “Подорожуючи” до живого джерела думки і слова, мої вихованці пізнавали одночасно емоційні, естетичні, смислові відтінки рідного слова. Я домагався,

щоб вони відчували красу рідного слова, дбайливо ставилися до слова, дбали про його чистоту” [5, с. 229].

Слово в класичній педагогіці визначається як засіб навчання. Ми підходимо до цього більш широко, слово може бути і предметом вивчення, наприклад, на уроках української мови, воно ж може виступати і засобом осягнення шкільних дисциплін, загальнолюдських істин, шляхом до швидшого пізнання довкілля. У педагогічній системі В. Сухомлинського часто практикувались заняття під відкритим небом. “Ми йшли в природу – до лісу, в садок, в поле, на луку, на берег ріки, – слово ставало в моїх руках знаряддям, за допомогою якого я відкривав дітям очі на багатство навколишнього світу. Відчуваючи, переживаючи красу побаченого й почутого, діти сприймали найтонші відтінки слова і через слово краса входила в їхні душі,” – пише педагог [5, с. 340].

Така робота вимагає дотримання принципів навчання – систематичності, послідовності, відповідності віковим та індивідуальним особливостям, на цьому наголошує і вчений: “Я прагнув того, щоб це життєдайне джерело – багатства рідної мови – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя” [5, с. 339]. Система роботи над мовним матеріалом, в якій передбачено різні види дидактичних та виховних завдань, постійна увага до слова не тільки на уроках української мови та літературного читання, розвиток мовлення – це складники культури рідного слова у початковій школі.

Роботу з розвитку зв’язного мовлення у педагогічній системі В. Сухомлинського зосереджено переважно на досягненні кінцевої мети – створенні власних зв’язних висловлювань. Діти починають складати твори в усній формі ще з 1 класу з орієнтовною тематикою про природу, педагог наголошує: “Ці твори [про природу] – найважливіша форма роботи з розвитку зв’язного мовлення і думки” [5, с. 340]. Звертаємо увагу на цікавий акцент – розвиток не тільки мовлення, а й *думки*. Виконання такого завдання – розвиток дитячої думки – допомагає дітям згодом влучно та яскраво висловлюватися, створювати розповіді та описи. “У кожному з цих творів грає, бринить жива

думка. Кожне слово пережито, відчуте. Твори дітей – результат великої праці” [5, с. 346].

Творча діяльність – обов’язковий складник становлення особистості учня початкової школи. Варто враховувати той факт, що “творчість не приходить до дітей завдяки якомусь навіюванню. Творчості треба навчати. Дитина лише тоді складе твір, коли почує опис природи від учителя” [5, с. 346]. Пропонуємо орієнтовну систему роботи із написання творів (з досвіду В. Сухомлинського):

1) читання твору, складеного вчителем; пояснення того, де, під якими враженнями, з яким настроєм та на основі яких спостережень було написано твір;

2) відтворення учнями вчительського твору;

3) збирання вражень – екскурсія в природу, спостереження за навколишнім світом;

4) складання власних творів;

5) редагування та стилістичне удосконалення творів.

Якщо говорити про формування естетичних смаків школярів, відчуття краси слова, то така робота тісно пов’язана із вивченням поетичних текстів, оскільки “краса слова яскравіше за все втілена в поезії. Захоплюючись віршем чи піснею, діти немов чують музику слова. В найкращих віршах поетичне слово розкриває найтонші емоційні відтінки рідної мови” [5, с. 354].

Учителів не можна спинятися лише на вивченні поезій, доцільно стимулювати школярів до самостійної поетичної творчості, усі навички, здобуті на уроках розвитку зв’язного мовлення зі створення власних висловлювань, знадобляться й у перших дитячих поетичних спробах. Це стане вершиною роботи над словом у початкових класах. Недарма В. Сухомлинський ділиться із нами своїми педагогічними роздумами: “В ці хвилини, коли душу дитини опановує поетичне натхнення, слово – живе, повнокровне, що міниться всіма кольорами веселки, пахне ароматом полів і луків, – входить до духовного життя дитини; діти шукають і знаходять у ньому засіб вираження своїх почуттів, думок, переживань” [5, с. 356]; “Пробудити в дитячому серці поетичне

натхнення – це означає відкрити ще одне життєдайне джерело думки. Сила цього джерела полягає в тому, що мова передає не тільки предмет, явище, яке воно позначає в людській мові, а і глибоко особисті сприймання, почуття, переживання” [5, с. 356].

Пошанування рідного слова відбувається саме в той момент творчості, коли дитина вибирає з усього лексичного розмаїття української мови те слово, яке відображає її задум, мововідчуття та естетичні вподобання. “Емоційно-естетичне забарвлення слова, його найтонші відтінки – ось у чому життєдайне джерело дитячої творчості. Слово живе в свідомості дитини як яскравий образ, тому, записуючи в класі свої твори, діти доповнюють текст малюнками” [5, с. 346]. Обмежувати дитину у засобах вираження творчого задуму не варто, навпаки, доречно показати різні шляхи втілення ідеї: написати казку, зробити маски чи костюми для героїв власного твору, створити ілюстрації чи декорації, підібрати музичний супровід, знайти фотографії чи зображення в інтернеті для створення міні-книжечки.

Про важливість таких видів діяльності зазначав і В. Сухомлинський: “Дати дитині радість поетичного натхнення, пробудити в її серці живе джерело поетичної творчості – це так само важлива справа, як навчити читати і розв’язувати задачі” [5, с. 358]. Також він робив уточнення щодо дітей, поетично обдарованих: “Я домагався того, щоб дітлахи, в духовному житті яких поетичне натхнення стало потребою, читали найкращі взірці поезії” [5, с. 363]. Загалом, система формування навичок поетичної творчості (узагальнення спадщини В. Сухомлинського) включає:

- слухання поезій, читаних та розказуваних учителем;
- читання найкращих зразків української та світової поезії;
- декламацію віршів рідною та іноземними мовами;
- спостереження за картинами природи, пейзажами, замилювання красою, деталями;
- створення речень, наповнених “музичним звучанням слів” – образними висловами;

- словесне малювання;
- колективне римування та складання віршів;
- укладання поетичної бібліотечки.

Варто уточнити, що поетична творчість у початкових класах – це вид діяльності не з групкою здібних учнів, це колективний вид роботи, до якого долучаються усі: “Я ще раз повторюю, що дитячу поетичну творчість не можна вважати ознакою обдарованості. Вона є таким самим закономірним явищем, як малювання: адже малюють усі, через це проходить кожна дитина” [5, с. 364].

Умовою успішного здійснення поетичної творчості на уроках української мови, літературного читання, у позакласній роботі є активне ставлення учителя, його небайдужість та вміння стимулювати прояви дитячої фантазії, вміння радіти та цінувати учнівські витвори: “... поетична творчість стає звичайним явищем у духовному житті дітей, лише тоді, коли вихователь відкриває перед дітьми красу навколишнього світу і красу слова. Як любов до музики неможливо виховати без музики, так і любов до поетичної творчості не може бути вихована без творчості” [5, с. 364]. Учитель повинен у собі вирощувати почуття краси, любові до гармонії, вміння бачити прекрасне у довкіллі, демонструвати ці вміння вихованцям, тоді постулат В. Сухомлинського “Поета в душі пробуджує людське почуття прекрасного” [5, с. 358] повноцінно втілюватиметься у шкільне життя.

Ефективна робота над рідним словом, пізнання фонетичної, лексичної та граматичної систем української мови – це запорука засвоєння інших мов, які за новим Державним стандартом початкової загальної освіти обов’язково входять до навчальної програми. Про зв’язки між успіхами в оволодінні кількома мовами пише педагог: “Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим делікатнішою є її чутливість до гри відтінків рідного слова, тим ліпше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова” [5, с. 339].

Такими різними, але взаємопов’язаними шляхами освоєння рідного слова відбувається надзвичайно важливий з точки зору В. Сухомлинського процес,

який він означає терміном “ушляхетнення юних сердець”: “Найважливішим засобом впливу на дитину, ушляхетнення її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила й виразність рідного слова. Роль цього засобу слова в початковій школі, де кожна зустріч із новим явищем навколишнього світу пробуджує в серцях дітей почуття подиву, годі переоцінити” [5, с. 339]; “Вчити поетичної творчості треба не для того, щоб виростити юних поетів, а для того, щоб ушляхетнити кожне юне серце” [5, с. 356].

Окрім виховного чинника культу рідного слова, видатний педагог наголошує й на освітніх завданнях початкової школи, зокрема формуванні мовної культури, яка тісно пов’язана із моральною стороною життя учня: “Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури” [5, с. 339]; “Поетична творчість – найвища сходинка мовної культури, а мовна культура виражає саму сутність культури людської” [5, с. 358]. Без знання суті мови як системи (теоретичних знань) неможлива надбудова – уміння та навички комунікації та творчості, а це у свою чергу формує гармонійно розвинену особистість зі своїми поглядами, уподобаннями, смаками та світоглядом.

Таким чином, культ рідного слова у системі педагогічних поглядів Василя Сухомлинського включає такі складники вчительської діяльності: робота над засвоєнням лексичного багатства української мови, відтінків слова; над формуванням відчуття внутрішньої та зовнішньої краси слова, естетичного відчуття мови; над уміннями передати засобами слова побачене, почуте, пережите; над розвитком зв’язного мовлення, зокрема написанням творів; над процесами поетичної творчості; над ушляхетненням юних сердець вихованців. Багатогранна робота над словом – запорука розумового та душевного становлення успішної людини.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад., гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2003. – 1427 с.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911/. – Назва з екрана.

3. Культ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://slovoedia.org.ua/42/53402/284870.html>. – Назва з екрана.

4. Огієнко І. Рідна мова [упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик] / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.

5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям : науково-популярне видання / В. О. Сухомлинський. – К. : Акта, 2012. – 538 с.